

ОБДАРОВАНІСТЬ ЯК БАГАТОГРАННЕ ЯВИЩЕ СЬОГОДЕННЯ

Розбудова незалежної України потребує зміни в структурі системи освіти з метою відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу вітчизняної науки на світовий рівень; входження в світове співтовариство, що передбачає широку інтеграцію в міжнародну систему освіти. Помітно зростає потреба суспільства в людях, які вміють нестандартно мислити, можуть вносити нову якість в соціальне і виробниче життя країни, в культуру народу. Державі потрібні енергійні, талановиті люди, які можуть ставити і творчо розв'язувати не лише поточні завдання, а й такі, що відносяться до майбутнього.

Довгий час наша система освіти ігнорувала проблему здібностей, творчості, обдарованості. У психолого-педагогічній літературі проблема вивчення відмінностей інтелекту, а тим паче обдарованості, була закрита відомою постановою 1936 року по педології [25].

Нині дослідження в цьому напрямі активізувалися. Сьогодні центральною ідеєю школи в Україні є розвиток особистості учня, завдання психологів та педагогів – виявлення обдарованості й здібностей дитини для їх удосконалення та подальшого розвитку. Проблема обдарованих дітей стала міжнародною. Цей факт підтверджується тим, що в останні роки наукові та прикладні досягнення проблеми дитячої обдарованості у різних країнах координуються Всесвітньою Радою з таланту та обдарованості дітей. У Раду входять близько 500 представників з 23 країн, при якій діють комітети, що визначають основні напрямки роботи щодо даної проблеми. Це свідчить про те, що світова психологія та педагогіка інтенсивно формують наукове обґрунтування для радикальної перебудови системи виховання та навчання, яка б дозволяла кожній дитині вільно виявляти свої здібності, розвиватися як унікальній творчій особистості. Дана проблема є актуальною і потребує поглибленого дослідження як з педагогічної, так і з психологічної точок зору.

Отже, вищенаведена аргументація зумовила вибір теми нашої статті: **«Обдарованість як багатогранне явище сьогодення»**.

Щоб пояснити природу обдарованості, потрібно теоретично дослідити її сутність і узагальнити досвід вивчення і наукові висновки з даного питання.

Вагомий вклад у вивчення проблеми обдарованості внесли багато європейських вчених – засновники експериментальної психології – Г. Фехнер, Г. Гельмгольц, Д. Кеттелл, Е. Дюркгейм, В. Вундт та інші [23]. Основоположником емпіричного підходу до вирішення проблеми обдарованості й творцем методик її дослідження став Френсіс Гальтон [23]. Він відкрив й обґрунтував роль спадковості в індивідуальних відмінностях між людьми, а також вплив середовища на їх особливості. Співвідношення спадковості й середовища, як основних факторів, на довгий час витіснили

вивчення інших факторів, які впливають на людину, оскільки дослідження за Гальтоном на той час були досить результативними. Європейська наука 20 століття насичена різноманітними дослідженнями з проблем особистості, таланту, геніальності, але найбільше досліджень в області вивчення інтелекту, здібностей людини. У цьому напрямку працювали психологи Ж. Піаже, А. Біне, Ч. Спірмен, Р.Б. Кеттелл та інші [1; 6; 26].

Ієрархічна модель структури здібностей розроблялася такими вченими, як С. Барт, Д. Векслер, Ф. Вернон та інші [23]. Найбільш відомим став монометричний метод Г.Ю. Айзенка та його послідовників. Цей метод направлений на вивчення таких типів інтелекту, як біологічний, психометричний, соціальний. Вимірювання психометричного інтелекту відобразилися в конкретних показниках: 70% психометричного інтелекту обумовлені спадковістю, а інші 30% – факторами оточуючого середовища (виховання в сім'ї, освіта, культура, соціоекономічний статус) [2].

Починаючи з 70-х рр. ХХ століття широкого розвитку набули досягнення когнітивних особливостей інтелекту. Найбільш відомими були роботи Р. Стернберга і його модель трьохетапного рівня інтелекту, що відповідають за обробку інформації [23].

Поряд з питаннями вивчення й аналізу особливостей інтелекту важливе місце займає його діагностика. Виникали і досліджувалися різноманітні моделі діагностики й аналізу отриманих даних. Значного розповсюдження отримали тести. У літературі також описані комп'ютерні алгоритми, програми, математичні статистичні способи, за допомогою яких здійснювалися вимірювання як складності завдань, так і здібності досліджуваних [10; 19; 20; 25]. Моделі Г. Раша, матриці Дж. Равена, тести Г.Ю. Айзенка, Д. Векслера та інших вчених стали не тільки найбільш відомими, але й найефективнішими засобами діагностики інтелекту.

Цікаві факти отримані зарубіжними вченими, які досліджували розвиток інтелекту й спеціальні пізнавальні здібності протягом життя. Так, Л. Ферстоун, Ж. Піаже, Н. Рейлі довели, що основний інтелектуальний розвиток відбувається близько до 20 років, причому найбільш інтенсивні зміни від 2 до 12 років. Після 20-ти років настає фаза стабілізації, і з 30-34 років відбувається спад продуктивності інтелектуальних функцій [1; 23].

На розвиток загальних інтелектуальних здібностей впливає не лише вік, але й вид діяльності, якою займається людина. Найбільш детальне дослідження з цього приводу провели С.І. Стротер, А. Анастасі [3].

Особливе місце з проблеми інтелекту і здібностей у зарубіжній науці займають дослідження творчості й діяльності. А. Маслоу взагалі заперечував існування творчих здібностей [29]. За Гілфордом, творчі здібності зовсім незалежні від інтелекту [9]. Деякі вчені наполягали, що високий рівень інтелекту індивіда обумовлює високий рівень творчих здібностей і навпаки (Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг) [2; 23].

Підводячи підсумок нашому короткому огляду, ми приходимо до висновку, що у дослідженні проблеми обдарованості і здібностей в зарубіжній науці центральне місце займає інтелектуальний розвиток людини.

Звичайно, це дуже важливо як для пізнання особливостей феномену обдарованості, так і для виховання людини. Однак, ідея обдарованості дитини не обмежується лише специфікою інтелектуального розвитку і розвитку здібностей, пов'язаних з інтелектом.

На початку ХХ ст. у науці розробляються наступні важливі питання:

- соціальна необхідність виявлення і розвитку обдарованості;
- визначення поняття обдарованості;
- походження і структура обдарованості.

Ці питання є актуальними і в наш час, оскільки останнім часом збільшилася увага до проблеми обдарованості дітей, талановитої молоді, на що реагує соціально-економічний стан в країні і слідом за ним відповідає його інтересам система освіти.

Зауважимо, що більшість питань, що досліджувалися вченими на початку минулого століття в діапазоні обдарованості, співпадала з тими, чим займається і сучасна наука: по-перше, теоретичні проблеми психології обдарованості; по-друге, методи діагностики обдарованості; по-третє, розробка проблеми розвитку і навчання обдарованості дітей.

Значний вклад у розробку ідеї обдарованості вніс відомий російський психолог Л.С. Виготський [7]. Він вивчав обдарованість як генетично обумовлений компонент здібностей, який розвивається у відповідності до діяльності або занепадає (деградує) за її відсутності. Розвиток, за Л.С. Виготським, повинен здійснюватися за рахунок спадкових задатків. Саме в діяльності діти найпомітніше проявляють свої індивідуальні особливості: темп розвитку, своєрідність прийомів, значимість кінцевих результатів. А також активність, кмітливність, дисциплінованість – ті особливості, які відіграють важливу роль у розвитку творчого начала.

Проблему обдарованості та її діагностики успішно досліджували такі психологи, як П.П. Блонський, М.Е. Басов, В.П. Кащенко, Т.В. Мурашов, В.М. Торбен та інші [4; 11; 18].

Б. Теплов досліджував обдарованість тільки у поєднанні зі здібностями, вивченню яких присвятив багато років своєї праці. Його теоретичні досягнення дали можливість перейти до розробки методики визначення ознак нервової системи в навчальній і трудовій діяльності [30; 31].

Згідно з досягненням Б.М. Теплова, здібності не зводяться до наявних знань, умінь та навичок, а визначаються легкістю та швидкістю їх набуття. Він вважав, що здібності не можуть бути вродженими, вродженими є тільки «задатки» – анатомічні і фізіологічні особливості нервової системи [30].

В 70-80-і роки з точки зору творчого потенціалу до проблеми обдарованості підходить А.М. Матюшкін [16; 17]. Формулювання концепції творчої обдарованості підтверджується у його працях, присвячених розвитку творчого мислення дітей за допомогою методів проблемного навчання. У своїх дослідженнях А.М. Матюшкін вивчає групові форми творчого мислення, особливі діалогічні форми навчання, що сприяють особистісному творчому росту обдарованих школярів.

Вчений підкреслює, що в основі обдарованості лежить не інтелект, а

творчий потенціал, вважаючи, що все розумове є штучним.

Глибоке вивчення проблеми обдарованості в науці пов'язано з іменем М.С. Лейтеса, який наголошував, що з віковими особливостями тісно переплітаються благополучні умови для становлення розумових здібностей. Здібності визначаються ним як окремі психічні ознаки, які обумовлюють можливості людини в тих чи інших видах діяльності [14; 15]. Для розвитку здібностей, за М.С. Лейтесом, потрібні засвоєння, а потім і застосування знань та умінь, напрацьованих в ході активної соціальної практики.

Вивчення джерел і стану досягнення обдарованості свідчить про її актуальність в науці у різні роки, починаючи з виникнення проблеми і до нашого часу.

Отже, аналіз з вивчення феномену обдарованості в науці дозволяє зробити декілька висновків:

а) проблема обдарованості виникає у зв'язку зі зростаючими потребами суспільства, обумовленими змінами економічних і політичних систем, з гострою необхідністю в обдарованих, талановитих політиках, державних діячах і керівниках виробництв тощо. Особливий інтерес до даної проблеми з'явився в кінці ХІХ – на початку ХХ і поновився в кінці ХХ – на початку ХХІ століть;

б) дослідження педагогів сприяли посиленню уваги до проблеми обдарованості та широкому використанню різноманітних способів діагностики і розвитку індивідуальних особливостей дітей;

в) особлива увага в досягненні обдарованості приділялась інтелектуальному і креативному (творчому) напрямкам;

г) в 80-90-і роки стало помітним тяжіння до інтегральних підходів в досягненні обдарованості, що розширило розуміння самої природи обдарованості та методів її розвитку.

В останні роки на Україні активізувалось вирішення проблеми дитячої обдарованості. Так, С.Є. Кулачківська організовує комплексне дослідження психологічних передумов та механізмів розвитку здібностей у дітей дошкільного віку [13].

В.В. Антоненко розробляє питання синтетичного підходу до вивчення художніх здібностей дітей [28]. М.С. Бургін розглядає основи динамічного підходу до інтелектуальних складових творчої обдарованості [28]. Г.С. Костюк акцентує увагу саме на здібностях дитини та їх всебічному розвитку [12].

С.І. Науменко вивчає психологічну природу музичної обдарованості та її вплив на загальний психічний розвиток дітей. Ці та інші дослідження дають підстави стверджувати, що дошкільне та шкільне дитинство мають особливе значення у формуванні нахилів, здібностей, індивідуального досвіду дітей.

Існує безліч підходів щодо поняття обдарованості, через що немає й досі його чіткого визначення. Обдарованість включає багато ознак, що різнобічно характеризують дане явище, тому й не підпорядковується певній чіткості. А як явище обдарованість в людській природі існує, і з ним

зустрічаються і батьки, і психологи, і педагоги, і керівники закладів, де працюють вже дорослі люди, які проявляють ознаки обдарованості.

Незважаючи на складність визначення поняття обдарованості, важливість його постановки визначається усіма. У 30-ті роки ХХ століття психолог Б.М. Теплов намагався підійти до поняття обдарованості через поняття здібностей. За ним, обдарованість – це не ті знання, які засвоєні, не відмінності однієї людини від іншої, а лише ті індивідуальні особливості, які сприяють виконанню певного виду діяльності [31].

Педагогічна енциклопедія, видана в середині 60-х років ХХ століття, також пропонує розглядати обдарованість як високий рівень розвитку здібностей людини, який дозволяє їй досягати особливих успіхів в певній діяльності [22].

Окрім інтелектуального тлумачення поняття «обдарованість» в літературі набуло розповсюдження пояснення даного поняття через вид творчої (креативної) діяльності, що знайшло своє відображення в понятті «творча обдарованість». Вона проявляється у різних видах творчості – музичному, літературному, театральному, спортивному тощо.

Кожен з них може стати джерелом для досягнення тих проблем, якими займається спеціальна галузь психології – психологія творчості.

В результаті для повного тлумачення поняття «обдарованість» важливими є наступні компоненти:

1) загальні здібності, що обумовлюють простір можливостей людини, умови та своєрідність її діяльності;

2) розумовий потенціал або інтелект, який забезпечує високий рівень пізнавальних можливостей;

3) задатки, природні дані, що характеризують вираження нахилів індивіда;

4) талановитість, наявність внутрішніх умов для видатних досягнень і діяльності.

Перераховані компоненти обдарованості з формальної точки зору є вірними. Однак, залишається відчуття незавершеності, недосказаності й незрозумілості феномену природи, яка створила одних людей обдарованими, а інших – необдарованими. Можливо, у попередніх визначеннях дослідники зосереджувалися саме на обдарованості як такій, незважаючи на інші проблеми, як, наприклад, на взаємодії обдарованого (генія) з навколишнім середовищем.

Деякі словники трактують генія як людину, яка впливає на інших (позитивно чи негативно) [20]. Звідси, найголовнішим в обдарованості, геніальності є вплив на інших людей. У цьому випадку йдеться про таку творчу діяльність, яка сприяє перетворенню знань, поглядів, життя людини, суспільства, і в цьому полягає обдарованість, геніальність. І для істинної обдарованості діяльність має бути творчою, що корегує застарілі норми чи канони. Адже творчість – це привнесення в життя чогось нового .

Беручи до уваги названі структурні елементи поняття обдарованості, можна погодитися з Джином Ландрамом, який зробив свій висновок, що

творчий геній – це кожна (будь-яка) людина, що привнесла в життя щось нове і тим самим вплинула на інших, що само собою міняє світ [21].

Відразу виникає питання: так що ж, геній, обдарований – це кожна, будь-яка людина? А як же бути з коренем слова «обдарований» – дар? Виходить, що ніякої таємничості немає, а є просто можливість кожній людині стати обдарованою.

Однак, це вже область філософії, а не конкретної прикладної науки про геніальність та обдарованість. Тут йдеться не про кількісну одиницю інтелектуального потенціалу, а про якісну ознаку обдарованості, про конкретне дослідження генія. А це як раз і є наступною структурною одиницею обдарованості.

Звернімо нашу увагу ще на одну особливість обдарованості. Обдарованість проявляється в діяльності, творчому привнесенні чогось нового, у впливові на інших та в цілому на навколишній світ. Але що ж являється тією силою, завдяки якій відбуваються подібні зміни?

На наш погляд, це – енергія, психічна енергія. Саме вона і є тією силою, духом, неординарністю, творчістю, працездатністю генія, яка виділяє його з навколишнього середовища та протиставляє іншим. Адже психічна енергія – найсуттєвіша ознака обдарованості, без якої нема генія. Це ще одна важлива структурна ознака обдарованості, яка на сьогоднішній день не досліджена. Психічна енергія генія – це стержень, на якому вибудовуються всі його характеристики, неповторність та індивідуальність.

Таким чином, даний аналіз призводить до висновку, що основними ознаками обдарованості є наступні: яскравий прояв здібностей в будь-якому виді діяльності; творче бачення та привнесення в життя чогось нового, раніше неіснуючого; неабияке працелюбство; значний вплив на інших людей та навколишній світ; сила психічної енергії, яка створює або руйнує простір.

Для того, щоб дати повне визначення обдарованості, потрібно звернути увагу на поняття «геніальність». У перекладі з латині «genius» – це дух, а дух-психічна енергія [27]. Обдарованість – це розвиток геніальності, психічної енергії, як прояву духу та духовності людини. Адже дух – це внутрішня енергетика людини, яка через духовність проявляється в навколишній світ. Звідси, **обдарованість** – це індивідуальність людини, сукупність її духовних сил і природних здібностей, які забезпечують високий рівень творчості та впливають на навколишній світ.

На нашу думку, обдарованою є кожна людина, обдарованість – це не вибірковість, а норма. Щоправда, сила обдарованості для кожної людини індивідуальна. Відсутність обдарованості – це дисгармонія законів природи, недолік у вихованні. Адже обдарованість – це не тільки здібності, акцент на яких ставиться у всіх попередніх визначеннях, а прояв духу та духовності, як своєрідного еквівалента психічної енергії. Відомо, що психічною енергією володіє кожна людина, і вже від її розвитку залежить рівень обдарованості. Духовність же проявляється в творчій діяльності будь-якого роду, а не тільки в інтелектуальній чи навчальній.

Підводячи підсумки нашого аналізу, зазначимо, що обдарованою

вважається людина будь-якої професії, будь-якого виду діяльності, в якому вона досягає високих результатів, а не лише у сфері інтелектуальних звершень. Тут важливими є не ранжування людей за рівнем їх обдарованості, не низький чи високий коефіцієнт розумових здібностей індивіда, а пошук способів визначення особливостей людини, її інтелектуальних здібностей. Пошук тих особливостей, які можуть стати фундаментом творчої діяльності, яка, в свою чергу, впливає на саму людину, її духовний світ, а також на духовність інших людей. Саме на ці параметри дослідження проблеми обдарованості свого часу звертав увагу Б.М. Теплов [30]. Тому завдання сучасної науки полягає не в тому, щоб встановити наскільки обдарованою чи здібною є дана людина, а у тому, якою є її обдарованість і якими є її здібності. Щоб людина змогла глибше усвідомити та ідентифікувати прояви власної обдарованості і якимсь чином змінити навколишній світ. Завдання психологів, педагогів, батьків, насамперед, полягає у розкритті творчого потенціалу дитини, здібностей, задатків обдарованості для їх удосконалення та створення належного рівня виховання та навчання. Адже саме за сприятливих умов задатки та здібності дозволяють потенційно досягати значних успіхів у певному виді діяльності (чи діяльностей) порівняно з іншими людьми.

Отже, обдарованість виступає як інтеграція досягнення результатів конкретної діяльності. Вона включає в себе й геніальність, неабиякі здібності, й креативність. Остання в наш час проявляється як функція цілісної особистості, що не зводиться лише до інтелекту, а залежить від низки психологічних характеристик. Центральним напрямом у її вивченні є виявлення, діагностика особистісних якостей, з якими вона корелює.

Із всього вищесказаного слідує, що обдарованість не зводиться лише до високих кількісних показників розумового розвитку, а включає в себе основні структурні ознаки та компоненти, які ми щойно розглянули. Дане явище на сьогодні є актуальним та багатограним й потребує подальшого психолого-педагогічного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Е.Р. О великих теориях: Ж. Пиаже и Л.С. Выготский // Абрамова Г.С. Возрастная психология. – Екатеринбург, 2000. – С. 243-285.
2. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности. – Изд-во: «Педагогика-Пресс», 1992. – 175 с.
3. Анастаси А. Психологическое тестирование. – М.: Педагогика, 1982. – Кн. 1. – 318 с.
4. Артемонова Г.С. Проблема усвоения знаний школьниками в исследованиях П.П. Блонского // Вопросы психологии. – 1991. – № 4. – С. 112-119.
5. Барко В.І, Тютонников А.М. Як визначити творчі здібності дитини? – К.: Україна, 1991. – 79 с.
6. Бине А.В. Умственные способности, их измерение, их воспитание //

- Бине А.В. Измерение умственных способностей. – СПб., 2000. – С. 99-163.
7. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – 3-е изд. – М., 1991. – 480 с.
  8. Гальперин П.Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка // Вопросы психологии. – 1969. – № 1. – С. 15-26.
  9. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Под ред. А.М. Матюшкина. – М., 1965. – С. 433-456.
  10. Измерение интеллекта детей: Пособие для психолога-практика / Под ред. Ю.З. Гильбуха. – К., 1992. – Ч. 1. – 133 с.
  11. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков: Пособие для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. – 3-е изд., доп.. – М.: ИЦ «Академия», 1999. – 304 с.
  12. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей // Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – С. 307-373.
  13. Кулачківська О.І. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей // Обдарована дитина. – 2003. – № 4. – С. 13-29.
  14. Лейтес Н.С. Раннее проявление одаренности // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 98-107.
  15. Лейтес Н.С. Способность и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 77 с.
  16. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29-33.
  17. Матюшкин А.М., Сиск Д.А. Одаренные и талантливые дети // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 88-98.
  18. Мурашов А.А. Из тонких линий идеала: Кн. для учителя: Из опыта работы. – М.: Просвещение, 1990. – 95 с.
  19. Общая психодиагностика. – М.: Изд-во Моск. университета, 1987. – 304 с.
  20. Одаренность и возраст: Развитие творческого потенциала одаренных детей: Учебное пособие / Под. ред. А.М. Матюшкина. – Москва – Воронеж, 2004 – 190 с.
  21. Одаренные дети / Под общей ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слуцкого. пер. с англ. – М.: Прогрес, 1991. – 380 с.
  22. Одаренность // Педагогическая энциклопедия. – М.: Изд-во «Сов. Энциклопедия», 1966. – Т. 3. – С. 186-187.
  23. Основные современные концепции творчества и одаренности / Под. ред. Д.Б. Богоявленской. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 240 с.
  24. Постановление ЦК ВКП(б) от 4 июля 1936 г. «О педагогических извращениях в системе наркомпроса».
  25. Проблемы психологии способностей. Диагностика интеллекта // Дружинин В.А. Психология общих способностей. – СПб., 1999. – С. 3-24.

26. Психология одаренности детей и подростков / Под. ред. Н.С. Лейтеса. – М.: Издател. центр «Академия», 1996. – 416 с.
27. Рерих Е.И. Письма. – Минск: Прамеб, 1992. – 186 с.
28. Роменец В., Манюха І. Історія психології ХХ століття. – К., 1998. – 435 с.
29. Теория личности А. Маслоу // Психология личности. – Т. 1. – Самара, 1999. – С. 379-416.
30. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М., 1961. – 178 с.
31. Теплов Б.М. Способности и одаренность // Психология индивидуальных различий. – М., 2000. – С. 262-272.